

Проблемні питання процесуально-правового статусу засудженого (виправданого).

Леся Стрельбіцька
викладач кафедри правосуддя та
кримінально-правових дисциплін
Національного університету
„Острозька академія”

Ключові слова: засуджений, процесуальний статус, апеляція, касаційне провадження, виконання вироку.

Key words: acquitted person, appeal, casation, execeptional case, or while serving the sentenct.

Право. Юриспруденція.

– кримінальний процес.

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України у главі про учасників процесу, їх права і обов'язки (глава 3), серед суб'єктів кримінального судочинства не називає засудженого, не дає такого поняття, не визначає його правового статусу, хоча в дійсності така особа, безумовно, є учасником кримінального провадження, про неї йдеться в інших нормах (ст. 44, 48 КПК) та главах Кодексу (глава 28-33 КПК). При цьому, починаючи з етапу проголошення вироку, ухвали і постанови суду засуджений виступає центральним суб'єктом провадження у кримінальній справі. Але і там, хоча провадження здійснюється виключно відносно нього, істотно зачіпає його права, свободи та законні інтереси, правове регулювання участі засудженого у подальшому здійсненню правосуддя та вирішенню щодо нього питань, пов'язаних з виконанням судових рішень регламентовано фрагментарно, у багатьох випадках непослідовно та суперечливо.

Невиправдано мало уваги приділено вказаним проблемам й у вітчизняній кримінально-процесуальній науці. Цілісне наукове їх дослідження на сьогодні відсутнє. Ті чи інші аспекти правового статусу засудженого та його участі при розгляді (перегляді) кримінальних справ за апеляцією, касаційним, виключним провадженням та на стадії виконання судових рішень, та й то стосовно окремих процесуальних ситуацій, висвітлюються головним чином в навчальній літературі [1, с. 411-476; 2, с. 396-447, 3, с. 80-139; 4, с. 513-625] і у Науково-практичних коментарях до Кримінально-процесуального кодексу України [5, с. 894-988; 6, с. 669-826]. В інших же малочисельних публікаціях власне проблемні питання лише ставились [6, с. 127-129; 196-198; 7, с. 371-372; 8, с. 59-63].

Завданням даного дослідження є комплексно-схематичне з'ясування проблемних питань процесуально-правового статусу засудженого у кримінальному судочинстві України.

В Загальній частині КПК про засудженого – учасника процесу йдеться мова при визначенні поняття захисника (ч. 1 ст. 44) та його обов'язку (ч. 1 ст. 48), де засуджений, його права і законні інтереси названі об'єктом захисної діяльності захисника наряду із підозрюваним, обвинуваченим, підсудним і виправданим. Очевидно, що в контексті наведених правових норм поняття засудженого розглядається як рівнозначне з поняттями інших наведених там учасників процесу, а усі вони є такими, що послідовно трансформуються одно з другого по мірі розвитку процесу та прийнятого щодо особи відповідного процесуального рішення: підозрюваний – обвинувачений-підсудний-засуджений (виправданий). Така трансформація даних учасників процесу при вказаних умовах зазначається і у літературі [9, с. 65; 10, с. 77; 11, с. 49]. Аналіз приписів вказаних норм КПК з очевидністю свідчить, що обсяг прав та обов'язків даних учасників процесу далеко не співпадає і залежить він саме від того, у якому процесуальному статусі вони перебувають (ч. 3 ст. 43, ч. 2 ст. 43-1, ст. 263 і інші статті КПК). Тому визначення в літературі усіх названих суб'єктів процесу родовим поняттям (та терміном)

„обвинувачений” є досить умовним і застосовується воно лише щодо визначення особи, стосовно якої здійснюється провадження.

Досить важливим, особливо з точки зору забезпечення та реалізації вказаними особами права на захист, є визначення моменту набуття ними відповідного процесуального статусу. Якщо стосовно підозрюваного („Підозрюваним визнається: 1) особа, затримана по підозрінню у вчиненні злочину; 2) особа, щодо якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого” – ч. 1 ст. 43-1 КПК), обвинуваченого („Обвинуваченим є особа, щодо якої у визначенні цим кодексом порядку винесена постанова про притягнення як обвинуваченого” – ч. 1 ст. 43 КПК), підсудного („Після призначення справи до судового розгляду обвинувачений набуває статусу підсудного” – ч. 2 ст. 43 КПК), цей момент визначений більш менш чітко, то цього не можна сказати відносно засудженого.

Про засудженого в КПК на судових стадіях процесу йдеться у главі 28, яка регламентує постановлення вироку, зокрема у статтях про види вироків (ст. 327), мотивувальну (ст. 334), резолютивну (ст. 335) частини вироку, про вручення копій вироку засудженому і виправданому (ст. 344), надання родичам дозволу на побачення з ним (ст. 345) та про заходи піклування щодо неповнолітніх дітей і збереження майна засудженого (ст. 346). Між тим у цих же та інших статтях КПК, що регламентують даний етап провадження у справі, одночасно в цьому ж значенні здійснюється посилення й на підсудного. Наприклад, у ст. 335 КПК, яка регламентує структуру та зміст вироку, щодо найменування особи, про застосування до особи примусового лікування, про ситуацію, коли деякі із обвинувачень не були доведені, коли особа визнається винною, але звільняється від покарання (ч. 1, 3, 5, 6 ст. 335) – значиться термін „підсудний”. Що ж до рішень про звернення з поданням до відповідних державних органів про позбавлення особи військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, про рішення в частині звільнення від відбуття покарання з випробуванням відповідно до

статей 75-79 і 104 Кримінального кодексу України (ч. 2, 8 ст. 335) – значиться термін „засуджений”. Або, у статтях про проголошення вироку, звільнення особи з під варті за вироком, застосування запобіжного заходу до набрання вироком законної сили (ст. ст. 341, 342, 343 КПК), значиться „підсудний”. А в статтях про вручення особі копії вироку, про надання родичам дозволу на побачення з нею, про заходи піклування щодо неповнолітніх дітей і збереження майна (ст. ст. 344, 345, 346 КПК), значиться „засуджений” (виправданий).

Тобто, законодавча плутанина у розглядуваному питанні цілковита. Тому енциклопедичне визначення засудженого як особи, „стосовно якої судом винесено обвинувальний вирок і якій призначено покарання, а також при цьому за кримінально-процесуальним правом засудженим визнається також особа, обвинувальний вирок щодо якої ще не набув законної сили [12, с.53] не видається безспірним.

Не кращий стан речей в цьому плані і в правовому регулюванні подачі апеляції та розгляду справи за апеляцією (ч.1 ст. 359, ч.2 ст.360, ч.2 ст. 369, 372, 373, ч.1 ст.378 КПК, де йдеться мова про „засудженого”), (ч.3 ст. 359, ч.8 ст. 362, ч.2 ст. 367 КПК називає „підсудного”), а також касаційного провадження (ч. 1 ст. 386, ч.2 ст. 395 КПК та інші). Якщо при цьому врахувати те, що в багатьох нормах КПК щодо апеляційного та касаційного провадження значиться „особа, яка подала ...” – (ст.352 КПК), „особи, які мають право...” (ст.384 КПК), „заінтересовані особи...” (ст.354 КПК), „учасники судового розгляду...” (ст.362 КПК), а також широке застосування на цих стадіях процесу аналогії процесуального закону, в тому числі норм, які як зазначено вище, самі суперечливі за своїм змістом (ч.3 ст. 378 – 332-335; ч. 5 ст. 362- глава 26 КПК; ч. 3 ст. 334 – ч.1, 2 , 3 ст.362 КПК) і логіку законодавця при цьому прослідкувати важко, та й визначитись не лише з правами і обов’язками (правовим статусом) особи в тій чи іншій ситуації не просто, а й з її найменуванням. Очевидно, що такого бути не повинно, оскільки це не може не позначитись як на можливостях захисту, так і на

правових гарантіях його забезпечення та реалізації вказаного суб'єкта кримінального судочинства. У підсудного та засудженого різний обсяг процесуальних прав, їх права різні за характером, та й процесуальні інтереси у них різні.

Загальновживане значення терміну „підсудний”: 1) який підлягає суду, мав розглядатися в суді; 2) Який звинувачується в чому небудь і перебуває під судом [13, с.667]. Немає підстав вважати особу засудженим (виправданим), поки вона перебуває під судом і справа щодо неї розглядається (підлягає розгляду) судом по суті й у кримінальному процесі.

Процесуальна фігура підсудного з'являється на стадії попереднього розгляду справи з моменту винесення суддею постанови про призначення справи до судового розгляду (ст. 245 КПК), і в цьому процесуальному статусі він, на наш погляд, повинен перебувати до моменту вступу вироку суду в законну силу з усіма наслідками, що випливають звідси [8, с. 60]. Справа в тому, що засуджений, це завжди особа визнана у встановленому законом порядку і на передбачених у законі підставах винною у вчиненні злочину. В силу ж принципу презумпції невинуватості згідно зі ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Обвинувальний вирок суду першої інстанції зразу ж після його проголошення не набуває законної сили, а лише через певний строк і за певних умов. Отже, з особою, стосовно якої він постановлений, до вступу вироку в законну силу ще не можна поводитись як з винуватою, в тому числі шляхом застосування іншого терміну – засуджений.

Апеляційний суд не вправі відмовити особі у розгляді її вчасно поданої та належно оформленої апеляції. Те ж саме стосується суду касаційної інстанції (крім випадків, передбачених ч.2 ст.383, ч.2 ст.386 КПК). Тому в нормах про апеляційне та касаційне провадження, а тим більше про судовий розгляд справи, аж до вступу вироку в законну силу та звернення його до

виконання, повинен застосовуватись саме термін „підсудний” і вживатись лише таке процесуальне поняття, з наданням особі у кожному конкретному випадку прав підсудного та їх належним забезпеченням.

З цих же підстав до набрання законної сили виправдувальним вироком суду немає підстав іменувати в законі підсудного виправданим і вкладати у це поняття інший зміст, ніж поняття підсудний. Статус виправданого у вищестоящому суді до вступу вироку, ухвали чи постанови в законну не змінюється залежно від того, яким судом було постановлено оскаржуване рішення. Він і не повинен змінюватись. Якщо йти іншим шляхом (яким тепер пішов законодавець), то, проявляючи послідовність, слід було б по іншому називати та змінювати правовий статус потерпілого у випадках, наприклад, коли обвинувачення у зв'язку з яким він був визнаний потерпілим, в суді відпало. Це не стосується цивільного позивача та цивільного відповідача. Але в даному випадку законодавець на таке не пішов. Означивши підсудного засудженим чи виправданим, залежно від того, який вирок стосовно них постановлений, законодавець тим самим порушив рівновагу сторін кримінального судочинства аж до постановлення у справі кінцевого рішення та набрання ним законної сили [8, с.61-62].

Як позначається на правах розглядуваних учасників процесу плутанина у використанні щодо них в законі різних термінів, можна продемонструвати на таких прикладах.

Права підсудного детально описані в ст. 263 КПК та конкретизовані в інших нормах закону стосовно тієї чи іншої процесуальної ситуації. Поняття ж засуджений та виправданий в процесі провадження у справі, як уже зазначалось, процесуальний закон не дає і їх прав спеціально не регламентує. Закон лише приписує їм окремі права підсудного в тих чи інших процесуальних ситуаціях. Так, у статті про осіб, які мають право подавати апеляцію, значиться, що її мають право подавати: „1) засуджений... у частині, що стосується інтересів засудженого; 2) виправданий... - у частині мотивів та підстава виправдання” (п.1, 2 ст. 348 КПК). Тобто, в принципі,

вони мають право на подачу апеляції, як і підсудний (ст. 361). Між тим поняття засудженого (виправданого) на стадії апеляційного провадження у даній ситуації не є видовим стосовно поняття підсудного.

Підсудний, згідно зі ст. 361 КПК, має абсолютне право на оскарження, у будь-яких обсягах, в будь-яких аспектах та з будь-яких мотивів і підстав, а в забезпечення цього права головуючий після проголошення вироку зобов'язаний ще раз роз'яснити йому це його право та строки і порядок оскарження вироку (ч. 3 ст. 341 КПК). І це цілком природньо і невже хтось може обмежити особу в оскарженні рішення у його кримінальній справі? Виявляється може. Зразу ж після проголошення вироку та роз'яснення підсудному його права на оскарження, законодавець назвав підсудного, залежно від вироку то засудженим то виправданим і тут же обмежив його право на оскарження частинами, що стосуються “інтересів”, “мотивів і підстав”. Таким чином, навіть у сумі їх прав права засудженого та виправданого не охоплюються обсягом та змістом прав підсудного. Отже, на стадії апеляційного провадження законодавець штучно “поділив” підсудного на “засудженого” та “виправданого”, істотно обмеживши процесуальні права цих основних учасників даної стадії кримінального процесу, порівняно з правами підсудного, що є неправомірним [8, с. 62-62].

Крім того, згідно з ч. 3 ст. 43 і п. 5 ст. 263 КПК підсудний має право давати показання і, враховуючи, що поняття підсудного є видовим відносно поняття обвинуваченого, його показання є одним із джерел доказів у кримінальній справі (ч.2 ст. 65 КПК). А як в доказовому плані слід розглядати “пояснення” засудженого та виправданого, при перегляді справи апеляційним та касаційним судом в аспекті приписів ч. 4 ст. 362 та ч. 1 ст. 394 КПК? Кримінально-процесуальними доказами їх розглядати і використовувати як такі протиправно (ст. 65 КПК), з точки зору закону вони в усіх випадках артіогі будуть доказами недопустимими [14, с.22]. Отже, засуджений (виправданий) в апеляційному та касаційному судах суттєво,

порівняно з підсудним, обмежені у захисті своїх прав, свобод та законних інтересів, оскільки не наділені вказаним основним засобом самозахисту.

Якщо іти далі за перебігом процесу, то “пояснення” засудженого заслуховуються також судом на стадії виконання вироку при вирішенні питань, пов’язаних з виконанням вироку (ч. 4 ст. 411 КПК). Правова доказова природа пояснень засудженого на цій стадії також не визначена, що являється ще однією із проблем кримінального судочинства, яка вимагає якнайшвидшого її теоретичного опрацювання та вирішення. В розглядуваному ж нами доказовому плані виходить, що нині закон містить два поняття засудженого – для судових стадій процесу, на яких кримінальна справа вирішується по суті, та для стадії виконання судових рішень, на якій він перебуває в статусі, визначеному ст. 7-10 Кримінально-виконавчого кодексу України. Очевидно, що такого стану речей бути не повинно. Вважаємо, що в кримінально-процесуальному законі у судових стадіях процесу до моменту регулювання питань, пов’язаних із вступом судового рішення по суті справи в законну силу та приведення до його виконання, особа, щодо якої здійснюється провадження справи повинна бути визнана та перебувати у статусі підсудного (так і іменуватися). А її права як підсудного, усунувши різнобій термінології, на стадіях та їх етапах після постановлення вироку щодо тих чи інших процесуальних ситуацій додатково виписати у відповідних нормах Кримінально-процесуального кодексу. Законодавчо вирішити цю проблему можна наступним чином, частину другу ст. 43 КПК: “Після призначення справи до судового розгляду обвинувачений називається підсудним” доповнити словами, “а після набрання судового рішення у справі законної сили – засудженим”.

Використана література:

1. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України, 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К.: “Либідь”, 1999.- 536 с.

2. Кримінальний процес України: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.М. Хоматов та інші; за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с.
3. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: [Навч. Посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих закладів освіти]. За ред. Ю.М. Грошевого. – Х.: Право, 2002. – 160 с.
4. Кримінальний процес України: Підручник /Коваленко Є.Г., Малярєнко В.Т. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
5. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2002. – 1056 с.
6. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.
7. Малярєнко В.Т. Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.: Вибрані наукові праці. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін юре”, 2004. – 600 с.
8. Попелюшко В.О. “Мала” судова реформа та захист прав громадян // Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 236 с.
9. Яновська О.Г. Кримінально-процесуальне право України: Нав.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 207 с.
10. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: Підручник. – К.: Кондор, 2005. – 152 с.
11. Кучинська О.П., Кучинська О.А. Кримінальний процес України : Навч. Посібник. – К.: Прецедент. – 202 с.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та інші. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998, т. 2, 761 с.
13. Новий словник української мови: Видання друге, виправлене / Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – К.: “Аконіт”, т. 2, 2003, - 926 с.

14. Сибыльова Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе. – К.: УМКВО, 1990. – 67 с.

Резюме

В даній статті аналізуються проблемні питання визначення процесуально-правового статусу засудженого (виправданого) на стадіях апеляційного, касаційного та виключного провадження, а також на стадії виконання вироку.

Summary

L. Strelbitska

The article is dedicated to the procedural and legal status of the convicted acquitted person on the stage of appeal, casation, execeptional case, or while serving the sentenct.

Опублікована в журналі “Адвокат” №11. - 2006 р. - С.24-27.

Доступ лише учасникам репозитарію

Кафедра правосуддя та кримінально-правових дисциплін
lesyastrelbitska@ ukr.net